

Örsi Zsolt

KARCAGI KERTKÖNYVEK A 19. SZÁZADBÓL

Mielőtt megvizsgálánk a karcagi múzeumban lévő, a címben említett könyveket, röviden érdemes összefoglalni a mikor és hogyan keletkeztek a várost körülölelő kertek.

Először is azt érdemes tisztázni, hogy a mai értelemben vett kertek, ahol manapság elsősorban zöldség és gyümölcsstermesztés folyik, a 18. század utolsó harmadáig, a filoxeravész megjelenéséig jórészt szőlőskertek voltak. A bor ugyanis az egész középkor folyamán, de mondhatjuk, egészen napjainkig különleges helyet foglal el, mind a kereskedelemben, mind az étkezési kultúrában. A bordézsmá, a borkimérés, és a kocsmáltatás mindenkor szigorú ellenőrzés alatt állt, hiszen ebből jelentős bevétele származott a földesúrnak vagy a helyi közösségnek, de a városi polgároknak is.¹

Első írásos emléke az alföldi, így a nagykunsági szőlőknek, illetve annak hiányának 1536-ból való: „Borból olyan sok van, hogy Magyarország csaknem minden vidéke (kivéve azokat a sík vidékeket, melyek a Tiszán innen és túl Várad felé vannak, illetve a Bács vidéket és néhány más helyet) terem nemesborokat, édeset és savanykásat, a kettő köztit, erőset, könnyűt, mérsékeltet hatót, de fehéret jóval többet, mint vöröset. A sört a borbőség miatt csak a birodalom kis részén ismerik; a kun mezőkön az odaszállított borokon kívül a kunok ismernek egyfajta italt, melyet kölesből és vízből sajtolnak a maguk módján, ezt bozának nevezik”.² Így ír Oláh Miklós, a későbbi esztergomi érsek Hungária című munkájában a magyarországi bortermelésről. A fentebbi megállapításból világosan kitűnik, hogy vidékünkön, a Nagykunságban, ebben az időszakban, és bizonyára korábban sem folytattak bortermelést, azaz a későbbi szőlőskertek előzménnyel nem rendelkeztek. A szőlőtermesztésnek és a bortermelésnek a 16. században tehát nem találjuk nyomát ezen a területen. Ez elsősorban a helyi adottságoknak köszönhető, hiszen a nagykun falvak viszonylag szűk határait időről időre a Tisza vize borította el, az ármentes részeken pedig szántóföldi földművelést, elsősorban gabonatermesztést feltételezhetünk. Az ideiglenesen elárasztott területek legfontosabb növénye a fű volt, amelyet szénának szárítva, vagy télire is lábon hagyva a fő jövedelemforrást biztosító állatokkal etettek meg. A kunok tehát, ha bort nem is, de egy jellegzetes szeszesitalt készítettek, a bozát, amelyet egyfajta kölessörnek nevezhetünk.³

¹ Az ehhez kapcsolódó jelentős irodalomból a teljesség igénye nélkül: ZOLTAY Lajos 1905, BALLAI Károly (szerk.) 1943.

² OLÁH Miklós 1982. 1091.

³ TAGÁN Galimdzsán 1928., SZATHMÁRY László 1932., PALÁDI-KOVÁCS Attila 1966.

Ugyanezt a feltételezést erősítik meg, illetve bizonyítják az egri vár nem sokkal később kelt számadáskönyvei is.⁴ A kolbásszéki területekről nem folyt be bortized, azonban Karcagújszálláson: „*Bort mérnek ki (educillant), évente egyszer 8, máskor 9 hordóval*”.⁵ A kocsmáltatási jogot időről-időre meg kellett újítani. I. Lipót (1640–1705.) 1668. július 17-én kelt kiváltságlevelében a jáász kun községek kocsmatartási jogát megerősítette, „*mivel a jáász kun – községekben a kocsmáltatás gyakorolásának jogköre a községek s egyes lakosok irányában szabályozva nem volt, s ennek folytán többféle kellemetlen zsurlódások merültek fel*”.⁶ A rendezett jogviszony aztán a régi állapotokat, az 1622-ben kiadott, majd 1646-ban megerősített rendeleteket állította vissza, azaz minden Jáász kun községet megilletett a kocsmáltatás joga. Ez jelentős bevételi forrásnak számított akkoriban. A borkimérések hasznáról kaphatunk képet Zoltay Lajos munkájából, amelyben 17. század eleji források alapján mutatta ki ezt a meglehetősen magas bevételt. Az 1610-es években a bormérés tiszta haszna átlagban 18–20%-ot ért el. Ez évenként változott ugyan, volt, amikor csak 8,4%-ot taksált, de fölkúszhatott 35,8%-ra is. A 18–20%-os középérték akkor is extraprofitnak számít az ebben a korban, a mezőgazdaságban elérhető évi 4–5%-os nyereséghez képest.⁷

A hódoltság alatt azt természetesen vehetjük, hogy a szőlőtermesztés nem tudott meggyökeresedni az adott történelmi viszonyok között. A ránk maradt adóösszeírásokból kitűnik, hogy bort nem szolgáltattak a kun falvak.

A török kiverése után a jáász kunokat, mint „új szerzeményt” I. Lipót király a Német Lovagrendnek adta el. 1714-ben Christof Heinrich Kayau báró az új földesúr megbízásából bejárta a Jáász kunságot, amikor Karcagról a következőt jegyezte fel: „*A helységnek elegendő szántóföldje és rétje van, nincs azonban szőlője, folyóvize és erdeje*”.⁸ Tehát még ekkor sincs szőlőskertje a város lakosságának, mintahogyan az 1715-ös országos összeírás „*Fossorum Vineae*” oszlopa is üresen maradt.⁹ A rendelkezésünkre álló adatokból kitűnik, hogy ebben, illetve a korábbi időszakokban ismeretlen volt a szőlőművelés Karcagon. Ezt támasztják alá Égető Melinda kutatásai is, melyben megállapítja, hogy a Tisza bal parti sávjától, a bihari hegyek előterétől, Polgár és Debrecen határának kivételével az 1710-es évekig biztosra vehető, hogy az egész Tiszántúlon nem műveltek szőlőt.¹⁰

A karcagi szőlők első írásos említése 1720-ból való, amikor húsz kapásnyi növény telepítését kezdték meg a visszaköltözött lakosok. Nyolc évvel később már majdnem a duplájára, 39,5 kapásra emelkedett a szőlővel beültetett terület.¹¹ A kapás mint mértékegység a Jáász kunságban 200 négyszögöl nagyságú területet

⁴ BENEDEK Gyula 1974, SUGÁR István 1977.

⁵ BOTKA János 1987. 240.

⁶ GYÁRFÁS István 1885. 302.

⁷ ZOLTAY Lajos 1936. 35.

⁸ CSEH Géza 2004. 272.

⁹ http://mail3.folio.net/images/teka05/n78_05_135.jpg

¹⁰ ÉGETŐ Melinda 1993. 94.

¹¹ KISS József 1979. 130.

jelentett.¹² Tehát közel 8000 négyszögöl szőlővel rendelkeztek a karcagi lakosok a század első harmadának végén. A környező Nagykun településekre költöző mátraaljai új gazdák, a szőlőkultúra nagyobb tapasztalatával ennél jóval nagyobb arányú telepítésbe fogtak. Kunmadarason 100, Kisújszálláson 50 kapás szőlőt ültettek.¹³

A magyar tudományos földrajz megalapítója, Bél Mátyás 1730-ban utazta be a Nagykunszágot. Kéziratban maradt munkáját csak 1975-ben ismerhettük meg magyar fordításban, amelyben megemlékezik a kunsági szőlőről is: „*A föld különben kövér, feketés, ha megtelítődik nedvességgel, megterem mindenféle magot, noha trágyázás nélkül pusztán csak szántással forgatják meg; a szőlőt is megtűri, melynek gyümölcse halványvörös és kellemes, de nem tárolható.*”¹⁴ A mondat utolsó részében vélhetően a borra gondolt a neves tudós. Karcagújszállást említve a következőket írja a szőlőkről: „*Hasonlóan kevés (ti. Kunmadarashoz), de termékeny a földje, és megtermi nemcsak a gabonát, hanem a szőlőt is. Ezekben az években ugyanis szőlőt ültettek az itteniek, s már egészen jó szüretjük is volt vörös szőlőből, de mivel az új előtt mindig megisszák, semmi bizonyíték nincs arra, hogy tárolható.*”¹⁵ Ennek nyilvánvalóan két oka lehetett: egyrészt a lakosság elsősorban a saját borát fogyasztotta, amely nyilván sokkal olcsóbb volt, mint a behozott, kocsmán értékesített ital, másrészt, a termőterületek kicsinysége a lakosságot nem tudta maradéktalanul ellátni. Szóba jöhet még az elégtelen eszköztrendszer és a termelési tapasztalatok hiánya is.

Az eladott Jászkunság új földesurai minél hamarabb szerették volna a vételárat visszakapni, ezért 1731 februárjában Joseph Fuchs hadbiztos és Franz von Billard budai főhadbiztos egy hét cikkelyből álló javaslatot terjesztett az Udvari Comissio elé a Jászkun Kerület jobb gazdálkodásának bevezetésére, amelyből nagyobb jövedelemre számítottak. Ebben a következőket rögzítették: „*...a bortizedből be fog jönni 1500 urna bor (1 urna=54,30 liter), bár időnként többet lehet remélni, ha ugyan a legtöbb helyen a régebben művelés alá fogott szőlőskertek napról napra növekednek.*”¹⁶ A termőterületek tehát nem bővültek, olyan arányban, mint számították. Ennek előmozdítására megfogalmaztak egy utasítást, amelynek hatodik pontjában uradalmi szőlőskertek létesítését határozták el. „*Meglehetősen sok helységben uradalmi szőlőskerteket kell létesíteni, méghozzá olyan nagyságúakat, amelyeknek termése elegendőnek látszik a földesurasági borkimérések szükségleteire. Ezeknek rendszeres művelését ki kell róni a helységek lakóira. S ezenkívül néhány napos kaszálást is meg lehet tőlük követelni az*

¹² KISS József 1979. 241. A kapás, mint mértékegység azt jelentette, hogy egy ember egy nap alatt mennyi földterületet tud megművelni. A talajminőség egyenetlensége miatt, ez tájanként, más és más nagyságú volt.

¹³ KISS József 1979. 130.

¹⁴ BÉL Mátyás 1975. 13.

¹⁵ BÉL Mátyás 1975. 27. Bél Mátyás a Nagykunszágot csak Karcagújszálláson és Kunszentmártonban említ szőlőskerteket.

¹⁶ KISS József 1992. 123-125.

uradalom részére. Mivel azonban most ezzel túlságosan elrémisztenénk a népet, jobb lesz ezeknek az elrendelésétől időlegesen tartózkodni."¹⁷

Aggodalmuk jogosnak bizonyult, hiszen a tervjavaslat és a hozzá csatolt végrehajtási utasítást megvitató bizottság, amelyben a kerületi kapitányok is részt vettek, megállapította, hogy nem lehet új urasági szőlőskerteket létrehozni, hiszen a kerületben ingyen szőlőmunkásokat nem találnának, így a borkimérést is el kell halasztani.¹⁸ Gr. Althann tábornok az Udvari Comissio elnöke kénytelen-kelletlen tudomásul vette a terv elleni véleményeket és az évben eltekintett a megvalósításától, de nem mondott le a későbbi, fokozatos bevezetésről.¹⁹

1732. október 14-én Orczy István földesúri adminisztrátor a következő utasítást adta ki: „*Kegyelmed, Gaál Mihály kapitány uram, vévén ezen commissiómat, azért az egész Nagykunszágban levő helyeket vizsgálja meg, valahol szőlők vannak! Vizsgálja meg azt, hogy aki nem ültetett (be földet) szőlővesszővel, azon mindeniken 12 Forintokat desummáljon minden könyörületesség nélkül! Aki pedig nem fogott mindeddig (ti. szőlőföldet), mindjárt tartozik fogni. Hogy annyival is inkább megtartassék, unitis viribus mind marhátul, s mind madártul (eltiltatik). Melyhez különben (másként) sem cselekedjék Kegyelmed!*”²⁰ Ennek hatására Gaál Mihály nagykun kapitány elrendelte, hogy minden településen alakítsanak ki szőlős kerteket.²¹

Orczy betegségére hivatkozva a következő év őszén lemondott megbízatásáról, így a szőlőtelepítés erőltetése, utódjára Podharadszky Györgyre hárult, akinek sikerült ezt véghezvinnie. Mint egyik 1735-ben kelt levelében írja: „*Mekkora viszályom volt a lakosokkal a szántók és a rétek felosztásakor a Nagykunszágban, és mekkora az új szőlők telepítésekor! Hogy a lakosság állandó legyen és leszokjon az elköltözésről, még 12 r. Ft bírság terhe alatt is elrendeltem, s a szőlőtelepítés lassan sikerült. De senkitől egy fillért (...) sem kaptam, nem is törekszem ilyesmire*”.²² Ennek ugyanakkor ellentmond az a tény, hogy ekkor még csak 176 kapás szőlőről vannak adatok a Nagykunszágból.²³

A szőlőtelepítések erőltetett üteme azonban nem csak a lakosság ellenállásán hiúsult meg, hanem az eltérő adottságú talajokon is múlt. Az ekkoriban termesztett halványvörös, zamatos szőlő csak az arra alkalmas helyeken hozott jó termést. A mélyen fekvő, kötött talajokon csak kevés helyen lehetett szőlőt telepíteni. Ezért is volt irreális a rendelkezés ez a nagykunszági gazdák számára.²⁴

1740-ben Karcagújszállásnak már 202 kapás, azaz 40 400 négyszögöl szőlője volt a korabeli adatok szerint.²⁵ Ez már jelentős növekedést mutat a korábbi évekhez képest. A szőlőskertek komoly értéket képviseltek. Ezt mutatja forgalmi

¹⁷ KISS József 1992. 126.

¹⁸ KISS József 1992. 129.

¹⁹ KISS József 1992. 129.

²⁰ KISS József 1992. 178–179.

²¹ OROSZI Sándor 1990. 307.

²² KISS József 1992. 150.

²³ KISS József 1992. 152.

²⁴ KISS József 1992. 152.

²⁵ KISS József 1992. 187.

értékük is. Hatszor-nyolcszor értékeesebb volt, mint a szántó föld.²⁶ Az értékeket, a megművelt területeket védeni kellett a tisztességtelen szándékú emberektől, ezért a város alkalmazásában a tanítók, egyháziak, molnárok, mészárosok, kocsmárosok, pásztorok, béresek, kocsisok, mezőőrök mellett szőlőőröket is találunk. A szőlők provizora Nyéki István, a négy szőlőőr Barla János, Somogyi János, Szabó István és Tyukodi András volt ebben az időben.²⁷ Jól látszik tehát, hogy a szőlőskertek védelmére, megóvására is gondot fordítottak.

A város körül jelenleg tíz kert található. Ezeket a település közelében, a jobb minőségű, magasabb, partosabb helyeken jelölték ki. A legrégebbiek a Nagyvénekert és Kisvénekert, vagy ahogyan egykor nevezték, „Első Régi Nagy Kert”, illetve „Második vagy az Régi Kis Kert”. A Nagyvénekertet 1711-ben, majd néhány év múlva a Kisvénekertet osztották ki.²⁸ Ezek felmérését határozták el 1772-ben, hogy: *„annakutánna úgy ki ki tudhassa Szölleje Hosszának és végeinek hány ölből való létit, hogy a szerént idővel és minden versengések és pörlekedések az Lakosok által el hárittasanak, és ki ki megmért Szöllejének bátorságos és békességes bírásban maradhasson”*.²⁹

A lakosság számának emelkedésével e két kert hamarosan kicsinek bizonyult, jelentős igény mutatkozott újabb területek művelésbe vonására, ezért a város, a felméréssel egy időben, még ugyanabban az évben, új szőlőskerteket alakított ki. Ekkor három új kertet hoztak létre egyenként négy-négy dűlővel. Az új birtokokért természetesen fizetni kellett, tíz „Bétsi öl”-et mértek öt rénes forintért. Összesen 2226,50 forint értékben adtak el földet.

1811-ben azonban már ezek is szűkösen bizonyultak, ezért újabb kerteket osztottak. Ekkor nyitották meg az Agyagos kertet és Hegyesbor felől a Partos kertet, a Völgyes kertet és a Kurta kertet.³⁰ Ezzel megnyílt a lehetőség egy szélesebb és nagyobb arányú szőlő- és kertkultúra kifejlődése előtt.

Legutoljára a Rokkantkertet osztották ki. A visszaemlékezések szerint: »A közbirtokosságé volt ez az összehordott, feltöltött terület. Ínségmunkával alakították ki. 1915-16-ban osztották szét, I. világháborús hadirokkantak, özvegyek kaptak itt földet, általában öt sort«.³¹

Az első katonai felmérés Nagyikunságra vonatkozó országleírásának (1782-1785) szempontjai között ugyan nem szerepel kertekre vonatkozó kérdés, Karcagújszállásnál (Kardszag Uj Szállás) azonban az erdőkre vonatkozó résznél megjegyzi, hogy: *„A szőlőskertekben lévő gyümölcsfákon kívül itt nincs más fa”*.³² E század végéről még két, erre egybecsengő adattal találkozhatunk. Vályi András országleírásában azt közli: *„... kerti borok, 's gyümöltsök elég terem...”*.³³ Bedekovich Lőrinc kéziratos könyvében ugyan ezt erősíti meg, szinte

²⁶ OROSZI Sándor 1990. 312.

²⁷ KISS József 1992. 187.

²⁸ S. PÜSKI Anna 1982. 541.

²⁹ OROSZI Sándor 1990. 310-311.

³⁰ S. PÜSKI Anna 1982. 541.

³¹ DEMJÉN Lajosné – FŐZŐ Mária 1999. 10.

³² CSEH Géza 1995. 37.

³³ VÁLYI András 1799. 292.

szóról szóra: „*Fábul szűkölködnek a' Lakosok, Kerti borok elég terem, 's Gyümölts is.*”³⁴ Az új kertosztások tehát elérték céljukat a lakosság bor és gyümölcs felhasználása biztosított volt. (1-2. kép)

A 18. század végére már kialakult egyfajta szőlő és borkultúra Karcagon, amely, ha nem is volt olyan magas színvonalú, mint a jóval régebbi hegyi szőlők és borvidékeié, azért Csokonai Vitéz Mihály egynéhány szó erejéig említésre méltónak tartotta. „Varró Sándornak” című versét így kezdi:

*Kedves Úr!
 hogy tegnap gyomrunk jól megtele
 Nem hagytuk a habzó poharakat tele.
 Borszag érzett rajtunk, nem könyvszag, nem kardszag,
 Kísértvén szomjunkat a vinum de Kardszag.
 De a víg kortyok közt még többre ment a szám,
 Hogy egy kis édes ízt érzett rajta a szám.
 Az édes bor kedvet másnak is tám adott,
 Mert láttam, jókedve másnak is támadott.*³⁵

Fényes Elek így jellemzi a karcagi kerteket 1836-os munkájában: „*Közönséges kerti vetemény és zöldség elég van, 's nagy jóízű spárgák a' mezőkön vadon teremnek. Gyümölcsfákat csaknem kirekesztőleg a' szőlőskertekben láthatni, mellynél fogva gyümölcsben érezhető a' szükség, s' általjában ennek természetére, s' nemesítésére kevés gond fordítatik. Egyébirántsárga és görög dinnye nagy bőséggel van, s' Kisújszálláson és Kardszagon egy Takáts nevű görögdinnye faj a' magyar országi leghiresebb dinnyékkal vetekedhetik. Szőlőskertet kisebb nagyobb részben mindenik helység mivel, de ezekben természet gyenge 's nem állandóbort magok a' lakosság fogyasztják el, kereskedésre ebből nem marad. Jóságára nézve a' hegyi borokhoz nem hasonlítható, hanem a halasi és kardszgi eléggé dicsértetik*”.³⁶

Később Palugyai Imre a „Jász-Kún Kerületek” taglalásakor, 1854-ben megjelent munkájában Fényeshez hasonlóan ezt írja: „*Szőlőskert kisebb, nagyobb mértékben majd minden kún községi határban miveltetik; jóság tekintetben a halasi – s karczagiak dicsértetnek*”.³⁷ Ez már egy újabb állomása a karcagi szőlő és borkultúra történetének. Ekkorra teljesedett ki az a rengeteg munka, a száz éves tapasztalat és nem utolsó sorban termesztési technológia, a hozzáértés, amelyet a lakosok évtizedek alatt felhalmoztak, elsajátítottak. Minden bizonnyal kijelenthetjük, hogy a 19. században érte el csúcspontját a karcagi szőlőtermesztés és borkészítés, amelyet csak az 1880-as években megjelent filoxéra vész akasztott, illetve semmisített meg.

A huszadik század elején a legtöbben felhagytak a zártkerti szőlőtermesztéssel. A bortermeles helyét átvette a konyhakerti növények és gyümölcsök ter-

³⁴ TÓTH János 1976. 43.

³⁵ CSOKONAI VITÉZ Mihály 1973. I. 257.

³⁶ FÉNYES Elek 1839. 147.

³⁷ PALUGYAI Imre 1854. 70. Minden valószínűség szerint Fényes Elek munkájából vette át.

mesztése. Ezeket elsősorban saját szükségletre fordították, a többletet pedig a hetipiacon értékesítették. A gyümölcsfák termését lekvár- és pálinkafőzésre használták. A kertekben legnagyobb arányban szilvafákat ültettek, ezt követte a cseresznye, a barack, körte, alma és a dió.³⁸

Az 1970-es években következett be egy újabb, nagyobb arányú kertkultusz. Ebben az időszakban kezdtek el kertföldeket vásárolni az iparban dolgozók és a paraszti gyökerekkel rendelkező értelmiségiek. Ez azonban nem csak karcagi jelenség, hanem országosnak mondható irány volt. A viszonylagos jólét, a megtakarítások lehetővé tették, hogy telket, nyaralót vásároljanak és ez egyfajta divat, követendő példa lett. Karcagon, mikor a város első embere, a városi párttitkár ennek a divatnak megfelelően kertet vett, az összes valamit magára adó „elvtárs” igyekezett a közelében földet vásárolni. Hamarosan szinte az egész kert egykori ÁVO-sok, munkásörök, vállalati pártfunkcionáriusok, szakszervezetisek kezébe került. Az egykori tulajdonosok hamar túladtak a busásan megfizetett kertjükön. Hamarosan villanyt vezettek be és gomba módjára nőttek ki a földből a téglából épített szoba-konyhás kertkunyhók.

* * *

A Györffy István Nagykun Múzeum adattárában két kertkönyv található. Az egyik igen szokatlan formájú 13,5×42,5×2,5 cm 269 oldal tartalmaz. Papír borítású fed- és hátlapján egymásba fonódó – elváló növényi mintákkal. Bőr gerince szakadozott. A kertkönyv „*A Közép Újj Szöllős kert Laistroma 1838dik Évben Januarius*” címet viseli, amely a külső fedőlapra ragasztott címkén olvasható. A harmadik oldalon „*'A karczagi közép újj kert gazdasági laistroma 'a mely készült Cs. Tóth Mihály és Cs. Kováts András kertgazdai hivatalos igyekezetük által 1838 dik Esztendőben Boldog Asszon Havában*” feliratot olvashatjuk.³⁹ Az ötödik oldalon egy szabálygyűjtemény olvasható. „*Az 1772 dik Esztendőben osztatott Úly Középső kertbe Lévo gazdák minémü tilalom ellen járókat büntesenek meg. ugy mint.*”

1no Az árkot valaki meg nem ássa, vagy a' Garádját nem rakja.

2no A Düllöket a' ki el szoríttja.

3 no A' Mezsgyéknék tisztán való nem tartása.

4 no A' Kapuknak nyitva való hagyása, kik azokon be menő, kártevőknek meg adása.

5no A' Garádjáknak megmászása, vagy ki 's bé rajta való járása.

6no Csemetéknék ki ásása, vagy levágása.

7no Éjtzakai Tólvaj.

8no Nappali Tolvaj.

9 no Káposztáknak, s Répáknak, hagymáknak, Ugorkának, Dinnyéknék, Paszujoknak, vagy babnak, leszedése, vagy fel ásása.

10no Kertben való vadászat Puskákkal vagy Ebekkel.

³⁸ PETERCSÁK Tivadar 1995.

³⁹ GYINMNA 902. 3.

- 11no Tallózóknak járása.
 12no 'A mely Embernek szőlője nincs a' kertbe járkálni, vagy vizsgáldni Gazda híre nélkül.
 13no Szomszédoknak mesgyék körül való károkat okozó fák le vágattasanak.
 14no más mesgyén való járás.
 15no Kert Gazdától citálandó Gazdáknak meg nem jelenése.
 16no 'A Kertbe Vasárnapokon való járás.
 17no Ásót, kapát, Fejszét metző kést valaki elviszen, meg büntettség.
 18no Ha a Gazda a' Kerülőknak vigyázatlansága miatt, kárt vall, a' Kerülő a' kárt tartozik megadni
 19no 'A Ki söllő földet Bíráknak, vagy Kert gazdáknak híre nélkül vagy ád, vagy vészen.
 20no 'A ki szöllő földet vészen, bizonyos árnon, tartozik a Kert Gazdáknak 40 pénznel.
 21no Valamelly Gazda földjének igazítására vagy valamelly kárnak meg betsülésére, a' kert Gazdát kívánnya 40 pénzzel.
 22no A' Lakatoknak idegen kúltsal ki nyitása.
 23no Szöllő vesszőknek le szedése, gazda híre nélkül.
 24no Száraz fáknak le vágása, vagy el vitele, gyümölcsöknek le szakasztása.
 25no Szabadon jószágot, vagy csikót menni.
 26no Méheknek kertbe való tartása.
 27no 'A kert gazdáknak pedig I forintnál fellyebb nem lehet büntetni, ha azon felyül nagyobb kár vagyon Bíráknak tartoznak hírt adni.'⁴⁰

A hetedik oldaltól kezdték meg a lapok eredeti számozását a lap tetején. Itt szerepel a dülő sorszáma is. A sima oldalakat egy nagyobb és három kisebb részre osztották. Ez tartalmazta a tulajdonos nevét, a kert nagyságát ölben, sukban és árban. A 46. oldalig tart a kerttulajdonosok első felsorolása, majd a 49. oldaltól az adásvételeket, cseréket jegyezték be. Ezek általában egy sablon szöveget tartalmaznak, amelyben szerepel az eladó és a vevő neve, a kertföld helye, nagysága és a vételár. A kontraktust a kertgazdák aláírásukkal hitelesítették. A vételár szinte mindig készpénz. A kertföldek sorát 5 és 30 forint között értékesítették. Hogy ezeknek a szélsőségeknek melyek a pontos okai, teljes bizonyossággal megállapítani nem lehet, hiszen a könyvben csak a fentebbi adatok szerepelnek. Így nem tudjuk, hogy volt e rajta kertkunyhó, milyen és mennyi gyümölcsfa volt az ingatlanon. Csupán egyetlen esetben jelzik az építményt: „K hajdú Istvánné Alább megírt adatom tuttára a kinek illik hogy a középső Úly kertbe lévő szöllőmet elatam 150 váltóforintokért rajta lévő kunyhóval. 1843. December 27 K G [Az az kert gazdák Ö Zs.] Cs Kováts András Vad Péter”⁴¹ Itt sajnos a kert nagysága nem szerepel, így ez sem ad támpontot arra, hogy mi határozta meg pontosan a kert értékét. Az értéket növelhette az is, ha a kert be volt vetve, bár nem olyan mértékben, mint a fák és a szőlők.

⁴⁰ GYINMNA 902. 5.

⁴¹ GYINMNA 902. 56.

A cseréket is ide rögzítették az alábbi módon. „Cs. Nagy András adom túttára akiknek illik hogy az Téglá vető Kertben lévő 9 azaz kilentz sor szőlőmet el tseréltem Nyéki Istvánnak az agyagos kertben lévő 10 azaz tíz sor szőlőért toldván Nyéki Istvánnak két ellő birkával és két tokjával. 1838 K G Cs. Tóth Mihály Cs. Kováts András”.⁴²

A cserék mellett többször találkozhatunk a férjhez ment lány jussának kertföldben történő kiadásával: „Én S(z)erepi András Alábbmegírt adomtuttára-akinek illik a hogy a középső Uj kertbe lévő 10 sor szőlőmet jusbaatom Ersebet leáyoznak Elek Andrásnének 1831 Mai 11. K G Cs Kováts András Vad Péter”.⁴³

Ritkán ugyan, de az örökítést is feljegyezték: „Numero 2134 Ház Alab meg irt Halydú Fernctzné adom emlékebe Hogy néhalyi T Balog Ferntzné T Balog Sárának és maradékának az téglás kertben lyússaba örökösen meg másol Hatatlanúl mint gyermekelyinek 1851 dik Ápril 26 7 az az Hét sor Szőlőlyét K G Balog János B Tóth Péter”.⁴⁴

Máshol egy érdekes jogi helyzetet, a feleség gondviselésért való öröklését rögzítik: „Jegyző 319 Númeraház 1124 Öreg Szerpi András testamentom szerint Gondviselésért 10 sor Szőlőmet örökösen meg másíthatatlanul Hitvesének dörögő Sárának, által hagyta. 1851 dik K G Balog János Tóth Péter”.⁴⁵

A fentebbi idézetekből kitűnik, hogy a „Közép Újj Kert”-et többféleképpen nevezték „első új kert”, „második kert”, „középső újj kert”, „téglavető kert”. Ennek az a magyarázata, hogy az 1772-ben kiosztott kerteket négy dűlőre tagolták, annak érdekében, hogy könnyebben azonosítani lehessen a kerttulajdonosok földjeinek helyét, illetve mindenki meg tudja közelíteni saját birtokát. Az egyes dűlőket aztán nem csak számuk szerint emlegették, hanem egy közmegegyezéssel kialakult formával. Ez az oka a többféle elnevezésnek, amely követi az ésszerűség szabályait. Így lett az első dűlőből „első új kert”, a második dűlőből a „második újj kert”, a harmadik dűlőből „középső újj kert”, a negyedik dűlőből pedig a „téglavető kert”. 1863-ig mindegyik elnevezés élt a kertkönyvben, később azonban egységesült és téglás kert néven vált ismertté. A későbbiekben ez is módosult az első és második dűlőből lett a Téglás I. kert, a harmadik és negyedik dűlőből a Téglás II. kert.

A tulajdonosok állandó változása miatt időről-időre szükségessé vált egy új fejezet keretében az éppen birtokló gazdákat újra nyilvántartásba venni. Ezt először 1863-ban készítették el, majd ezt követően 1881-ben, amikor csak az első és második dűlőt, 1882-ben külön a harmadik-negyedik dűlőt vették fel. A továbbiakban már csak a harmadik és negyedik dűlőt írták össze Téglás kert név alatt, így 1891-ben, 1895-ben, amikor a városi mérnökkel a hiteles térkép alapján újramérették a kerteket. A következő névsorra 1905-ben került sor, majd később 1911-ben. A legutolsó teljes összeírás 1967-ből való. Ekkor már II. téglás kert nevezet alatt szerepel a harmadik és negyedik dűlő.

⁴² GYINMNA 902. 50.

⁴³ GYINMNA 902. 57.

⁴⁴ GYINMNA 902. 61.

⁴⁵ GYINMNA 902. 63.

Az első összeírásban 237, a másodikban 267, a harmadikban 254, a negyedikben, (már csak a harmadik-negyedik dűlő) 152, az ötödikben 128, a hatodikban 149, a hetedikben 135, a nyolcadikban 153 gazdát írtak össze. mindebből arra következtetésre juthatunk, hogy a tulajdoni arányok jelentősen nem változtak az említett időszakban.

A kertkönyvbe vezették be a rendes évi kertgyűlések jegyzőkönyveit, a kertgazda elszámolását a közös vagyonnal, az előző évben meghatározott célok teljesítését.

A példa kedvéért álljon itt Vad Péter kertgazda elszámolása, amelyben szerepel a gazdák által fizetett hozzájárulás, illetve a kiadások, amelyeknek jelentős részét az új kapura költötték, de ebből javították ki a kútkávát és a kútostort is. „*En vad Péter Kert Gazda múlt év 1879 ben tet kiadásaimat es kezemhez jöt pénzről ezennel számadásomat teszem a következőkép*

<i>Az kert résziről összeg</i>	29	68
<i>Bejövetel összeg</i>	29	68
<i>Ezen eredeti Bizonyítványra vonatkozva fizettem</i>		
<i>Vátzi Istvánnak</i>	24	75
<i>megint kárpótlásul</i>	2	50
<i>az alább írt 2f 50ből ötven kr: az kovátsnak ment.</i>		
<i>kovátsnak munkáért</i>		40
<i>kilintsert</i>		40
<i>létz szeg</i>		20
<i>kút kávához deszka</i>		40
<i>kút ostor és vasalás</i>		90
<i>Kiadás összeg</i>	29	55
<i>Az kapú leállításkor bor</i>		75
<i>Vad Péter mint Kert gazda</i>		
<i>Az ócska kapuért kaptam 3 fo</i>		
<i>Büntetés pénzt 2 forintot.”⁴⁶</i>		

A kertgazdaság egyszerre állította fel az új kapukat két-két dűlőként. A másik új kertkapu állításáról bővebben is olvashatunk: „*Midőn a 1879 évben január hó 7 és 8 dikán tartandó értekezlet határozóvátette az Ujj kapu tsináltatását ezennel én mint Kert Gazda bizattam meg, elhatároztam szakismerő emberekkel közleni a vállalat meg hittam Vajó Andrást és első kaput 42 f recés kaput 39 forintért készített volna amint a számlát bemutatta ismét Váci szollítottam meg az számlája 24 forintot mutatott meljhez nékem keresztvasat kellett volna adnom ismét Újfalusi Sándor Uramat kértem fel mint tulajdon birtokost a téglás kertben és minden munkáját vassal ellátva felvállalta 21 for az az huszony eggy forintért oszt érteben [osztrák értékben Ö Zs] nem tagadhatom el hogy a kasszában 13 forint van de aszt monták gazduramék hogy még idővel elővehetyük ezen summát, Kátai Sámuel mint Kert Gazda Január hó 14 dike.*

⁴⁶GYINMNA 902. 75.

*Tüdős János kezembe adott a kapura szedett pénzből 19 forintokat*⁴⁷
 „Ismét tüdős János behozott 10 forint az az tíz forint osztrák értékben ismét
 Újfalusi Sándor maiszternek attam 15' az az tizen öt forintokat. 879 Januar 16.

<i>ismet hozott</i>	2 f	79 k
<i>ismet hozott</i>		26
<i>ismet hozott</i>		14

Summa

19	
10	
2	79
	26
	14
31	119
32	19

<i>ebből kiadtam</i>	21 f 70 kr
<i>marad</i>	10 f 49 kr

Mindkét kapu elkészült tehát a közösség óhajának megfelelően. A közös elhatározást közös cselekvés követte.

A 122. oldaltól a 125. oldalig „Bizonyítványok” címszó alatt ismét az adásvételek, cserék, öröklések bejegyzései találhatók. A könyv hátulján a 248–269. oldalon találjuk a kertgazdák beszámolóit, illetve a gazdagylések jegyzőkönyveit, amelyek furcsa módon hátulról előre haladnak, vagyis a régebbi bejegyzések vannak a könyv hátulján, de néha keveredés is megfigyelhető, mert oda írtak, ahol éppen hely volt. Az első bejegyzés bár nincs dátumozva valószínűleg 1838-as: „*Amely három Forint kezembejött Ugró Gazdatúl fordítottam a közönység haszonba, vettem egy vedret 27 garason a könyv 17 garas veder reperálás 8 garas Kapu sark 3 garas kötél 6 garas*”.⁴⁹ Ezt látszik alátámasztani az, hogy a legutolsó lap legelején találjuk a beírást, valamint hivatkozik egy könyv vételre, amely valószínűleg éppen a nevezett kertkönyv. A következő bejegyzés 1855 áprilisában egy új kapu állítását és kútkészítést dokumentálja. Az, hogy a kút és a kapu fontos szerepet töltött be a kertgazdaság életében mi sem bizonyítja jobban, mint a „Gazda Úramék” határozatai: „*1869 április hó 24 dikén Határozták Tisztelt birtokos Gazda Úramék az kertkút fejjesztését és minden sor szöllőre egy krajcárt rendeltek Ezen pénz ből kezembejött 16 forint és 16 krajcár ebből költöttem*

⁴⁷GYINMNA 902. 268.

⁴⁸GYINMNA 902. 269.

⁴⁹GYINMNA 902. 269.

<i>Kút ácslóknak</i>	<i>5 forint</i>
<i>300 tégláér attam</i>	<i>3 f 90 kr</i>
<i>3 szál deszkáér</i>	<i>1 f 90 kr</i>
<i>kút gé mért</i>	<i>2 f</i>
<i>Vida Mihálynak</i>	<i>1 f</i>
<i>Kút ostorér</i>	<i>-, 50</i>
<i>Kút kankarékér</i>	<i>-, 50</i>
<i>50 szegír ismét 12 ír</i>	<i>25'</i>
<i>Kút fűrűír</i>	<i>30</i>
<i>Kötélír</i>	<i>10</i>
<i>Irószerér</i>	<i>10 kr 8</i>
<i>S Más Úrnak vassír kut gémb</i>	<i>18</i>
<i>Gémbevaló szegír fizetem</i>	<i>19</i>
<i>Bokor Imre kovács mester</i>	<i>14</i>
<i>Ismét papirosra</i>	<i>2</i>
<i>Egy vederír attam</i>	<i>45</i>

A kútfejlesztés tehát elkészült.⁵⁰

A következő gazdagyűlés a kertkönyv szerint 1895-ben történt. Valószínűleg addig is megtartották minden esztendőben, de jelentősebb eseményt vagy nagyobb felújítást nem határoztak el, így a kertgazdák, csak a kiadásokat rögzítették, azt sem mindig. 1895-ben tehát. „*Elhatározta az egész gazdaság, hogy a kertet míressük fel, sorját 1 ½ krért, hapedig akadolyanegyén, aki nem akarna fizetni azt az községi bírónak [jelentjük] ugyan azon gyűlés határozata aztel, hogy az gazdaság pénzéből haleszojan gazda, aki meg nem fizetne fizessenbe majdbe majdbefizetik még őszig. Sz mérnökúrnak fizetem az gazdaság pénzéből az Józsa János szöllőföljír Kántor Ferenczéir 60 kr 15 kr összesen 25 f 80 kr*”.⁵¹

A kertgazdaság pénzét minden kertgazda tartozott gondosan kezelni, arról évenként beszámolni a gyűlés előtt. A bevételeket és a kiadásokat feltüntették a kertkönyvben is. A századfordulón a „*maradt 10 forint 51 kr. Tőkésítettem 1900 januar 1 től Lett a Kartzagi Népbank Betéti Könyv értéke 26 korona és 8 fillér*”.⁵²

⁵⁰ GYINMNA 902. 267.

⁵¹ GYINMNA 902. 262-263.

⁵² GYINMNA 902. 264.

A másik kertkönyvet Tótkomlói Bence karcagi lakos adta le Karcag Város Polgármesteri Hivatalába, ahonnan dr. Fazekas Sándor polgármester küldte tovább a Karcagi Győrffy István Nagykun Múzeumba, ahol az adattárban lett elhelyezve.⁵³

A 24×29×2,3 cm-es vászonkötésű könyv⁵⁴ Posner Károly Lajos első magyar cs. k. ország szabad. Vonalzó-Intézet és Kereskedelmi-Könyvek Gyárában készült a belső borítón lévő címke szerint. Eredetileg 144 lapot tartalmazott, de mára csak 125 maradt.⁵⁵ Az első szennylapon az alábbi szöveg található: „*Nemes Nagy Kun Karczag Városa Görbe Szöllős kertjének, harmadik, negyedik Düllője részére Tekintetes Kátai Gábor úr Szívességéből ajánlott Kert Könyve. Készült az 1873-k év Ápr hó 28-k napján. P. Szabó András Kert Gazdaságába.*”⁵⁶ Már ez az első mondat is igen figyelemre méltó, hiszen megemlíti benne Kátai Gábor nevét, aki megegyezik az orvosdoktor, okleveles gyógyszerész, kerületi majd megyei főorvossal, kórházunk névadójával. Kátait 1868-ban a Nagykun Kerület ismét megválasztotta főorvosának.⁵⁷ Április 16-án elfoglalta hivatalát Karcagon, melyet közel tíz évig viselt.⁵⁸ Nem csak hivatalt viselt, hanem kertfölddel is rendelkezett, mégpedig itt „Karczag Városa Görbe Szöllős kertjének” harmadik dülőjében a harmincegyes térkép szám alatt. „*Ts Kátai Gábor Úr*” öt „fojó öl” azaz 10 sor szőlőt birtokolt.⁵⁹ Az ajánlás így érthető, hiszen egy jeles férfiú, a kerület főorvosa adományozta a kertgazdaság részére a könyvet.

A vonalas füzet lapjait utólag hét oszlopra osztották, amelyből a két legszélsőt csak tulajdonosváltáskor használták. Ezekbe jegyezték be szüksézávan „megvette”, „öröklés”, „átírási díj fizetve 2 k”. A második rovatba a kert térkép-száma került, amelyet nagyság szerint jegyeztek be emelkedő számsorrendben. A harmadikba a házszám, később a lakcím, míg a negyedikbe a birtokos neve került. Az ötödikbe és hatodikba a kert területét írták be „fojó öl”-ben, illetve „sor”-ban.

Az első 67 lapon a III. dülő adatait jegyzik, míg a 68–126 lapon a IV. dülőjét. A 128–130. lapokon a „Kiírt részek” olvashatók. 132–247. oldalakon az „1984-ben a II. sz. Zugkert Birtokosai Névsorai” (132–188. III. dülő, 189–247. IV. dülő). Innen kezdődik egy új, 20. századi fejezet, amikor előről kezdték a lajstromot az éppen aktuális tulajdonosokkal, azok adataival. Ez már nem mutat közel sem olyan rendezettséget, mint az előző rész. Itt is megtaláljuk a sorszámot, a tulajdonos nevét, lakcímét, illetve, hogy hány sor kertfölddel rendelkezik. Kevés

⁵³ GYINMNA 3201. szám alatt.

⁵⁴ A vásznat, amely gerincénél szakadt, időközben egy 1989-es OTP- s falinaptárral fedték be, amelyre piros golyóstollal ráírták: GAZDA KÖNYV II számú ZUGKERT.

⁵⁵ A 240–241 között jól látható, hogy több lapot kimetszettek, ez azonban nem módosította a tartalmat. Az oldalakat a kézirat bekerülése után számoztam meg, a könnyebb azonosíthatóság érdekében. A könyv így 250 számozott oldalt tartalmaz.

⁵⁶ GYINMNA 3251. 1.

⁵⁷ 1860 márciusától 1861 augusztusáig már egyszer betöltötte ezt a hivatalt.

⁵⁸ SZÁLLÁSI Árpád 2001.

⁵⁹ GYINMNA 3251. 33.

böngészéssel napjainkig tudjuk követni a tulajdonosokat 1873-tól. Ez azért van, mert az eredeti felvételhez képest az adásvételek nem minden esetben követték az eredetileg regisztrált területeket. Így volt, hogy tíz sorból csak ötöt adtak el, a maradékot a kertszomszéd vásárolta meg. Így a huszadik század végére a harmadik dűlő 65 tulajdonosa 67-re nőtt, míg a negyedik dűlő 124 gazdája 59-re csökkent.

A legérdekesebb része a kertkönyvnek a „Kiírt részek”, amely a közösség által jóváhagyott rendtartás, jogszokás, írásos formája. E kerttörvények azonban nem a könyvvel egy időben keletkeztek, hanem jóval korábban, mint azt az első mondat bizonyítja: „*Kiírt részek az 1791-k évben készített és az újabb időkbenn időkig fojtattatott, Kert könyvből 1772-k év Oktober 22-én.*”⁶⁰

„VÉGEZTETETT

Hogy e' Nemes Város szöllős Gazdák, mineműtilalom ellen járókat büntetnek.

Úgymint.

Tilalmaztatnak.

1-ör Az árkot valaki nem ássa, vagy a' vagy a Garágyát nem csinálja.”

A kerteket a kóborló, elszabadult állatok, a vadak továbbá a tisztességtelen szándékú emberek miatt védelmi rendszerrel vették körül. Ez egy árokból és azon belül egy élő sövénykerítésből, legtöbbször jázminbokrokból állt. Régebben készítettek nádfalból is kerítést, mint kiderül egy 1790-es protocullumból. „*Tóth György is panaszt tett ismeretlen tettesek ellen, akik az Epres kert nádfalát az múlt Éjszaka fel vonogatván el lopták.*”⁶¹ Ennek a karbantartása tehát a tulajdonos kötelessége volt.

„2-or A Düllőt valaki kívánja el szántani.”

A kerteket dűlőkre osztották. Így mindenki meg tudta közelíteni saját földterületét. A tiltás a dűlőutak, illetve a dűlő végeken található úgynevezett vakutak elszántására vonatkozott.

„3-or A' Mezsgyéknék tisztán való nem tartása.”

Az egyes kerteket mezsgyék 30-50 cm széles földterületek választották el egymástól. Ezeken közlekedtek az emberek. Rendszerint kaszálással tartották rendben. Szántás után, tavasszal pedig újra ki kellett alakítani, megtisztítani a ráhullott rögöktől.

„4-or A' kapuknak nyitva való hagyása, és azokon be menők, 's kint levőknek, kártételeknek meg adása.”

⁶⁰ GYINMNA 3251. 128.

⁶¹ Idézi DEMJÉN Lajosné-FÖZŐ Mária 1999. 10.

A kerteket gerágyával védték az illetéktelenektől. Így csak a kapukon lehetett közlekedni. A kertkapukra mindig külön gondot fordítottak. Reggel és este gondosan nyitotta és zárta a kertcsősz mind a kis-, mind a nagykaput. A gazdáknak belépéskor ezeket maguk után be kellett hajtaniuk. Aki ezt elfelejtette, azt megbüntették, illetve, ha ezzel másnak kárt okozott, azt meg kellett térítenie.

„5-ör A' Garágyák meghágása, vagy rajta ki bemenetel.”

A vagyonvédelem érdekében tilalmazták a kapukon kívüli közlekedést, azaz a kerítés átmászását.

„6-or A' Lakatoknak idegen kulcsal való kinyitása.”

A kertekben kunyhókat emeltek. Ez legtöbbször egyosztatú, néhány négyzetméteres helyiség volt, amelyben szerszámaikat tartották. Egy-két házból kikerült ócskább bútorral és dikóval rendezték be. Ezeknek a kunyhóknak az ajtaját zárták, lakatolták be.

„7-or Szőlő vesszőknek le szedése Gazda híre nélkül.”

A szőlő szaporítása szempontjából értékes vesszők leszedését tiltja.

„8-or Egy vagy két fürt szőlő le szakasztása.

9-or A' Szőlőnek Kaskára való le szedése.”

Az érett szőlők ellopását tilalmazzák, mind kis, mind nagy tételben.

„10-or Csemetéknek ki ásása, vagy levágása.”

A gyümölcsfák szaporítása, illetve megújítása miatt fontos kisebb fák, csemeték védelme is helyet kapott a tiltások között.

„11-or Száraz fának le vágása vagy el vivése.

12-or Termő fának le vágása vagy el vivése.”

Nem csak a csemeték, hanem a termő gyümölcsfák is kiemelt védelemben részesültek. A nem saját tulajdonú fákat élő vagy kiszáradt állapotban sem vihették haza mások.

„13-or Egy vagy két Gyümölcsnek le szakasztása.

14-or A' Gyümölcsöknek tarisznyára, vagy Kaskára való le szedése.”

Az érett gyümölcsök más általi leszedését ugyanúgy tilalmazták, mint a szőlőét, azaz sem kis, sem nagymennyiségben nem lehetett leszedni idegeneknek.

„15-ör Éjszakai tolvajlások kártétele.

16-or Nappali tolvajlások kártétele.”

Ez a két pont szintén a vagyonbiztonságot szolgálja, amelyben mindenfajta tolvajlást megilt.

„17-or Tengerinek, káposztának, répának, hagymának, dinnyének, ugorkának, paszujnak, vagy babnak le szedése, levágása vagy elvivése.”

Ez a pont szintén a tolvajlásokkal kapcsolatos. Különösen azért érdekes, mert ebben felsorolják a kertek fontosabb termesztett növényeit. Ez azért is fontos, összevetve az előző felsorolással, mert itt említenek egy új növényt, a tengerit. Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a karcagi kertekben az 1870-es években megjelent egy új növény, a kukorica termesztése.

„18-or Kertbe vadászni puskákkal és Ebekkel.”

A vadaknak meglehetősen jó élőhelyet biztosított a kert. Különösen a vadmadaraknak, a fácánnak és a nyulaknak, amelyeknek nem jelentett különösebb akadályt a gerággya. Ezért ezek az állatok jelentős számban előfordultak a kertekben. Ezeknek elriasztása a kertcsősz feladata volt, aki kereplővel, karikásostorral igyekezett elejét venni a nagyobb kártételeknek. Különösen ősszel, szőlőérés idején volt ez fontos a seregélyek tömeges megjelenése miatt. A jelentős vadállomány nyilvánvalóan vadászati kedvet is indukált, amelyet azonban a kertközösség nem engedélyezett. Valószínűleg azonban az orvvadászat különböző módszerei divatosak voltak, a hurkos csapdákat felállították a gerággyák mentén. Ebből a rövid mondatból azonban fény derül a 19. századi nagykunsági vadászatok technikáira is, nevezetesen puskával és kutyákkal vadásztak.

„19-or Szabadon jószágot vagy csikót szekér után menni.”

Ez a pont szintén a vagyonvédelmet szolgálja, hiszen az elkóborolt, vagy szabadjára engedett állatok nagy kárt tehettek a kertekben.

„20-or Bengézőknek, avvagy tallózóknak járása.”

A böngészők vagy tallózók az aratás, a szüret után otthagytott termést szedték össze. Ezt tilalmazza a 20. pont.

„21-or A' mely Embernek Szöllője nincs a' Kertbe járni vagy vizsgáldni Gazda nélkül.”

Itt az idegeneket, az adott kertben tulajdonnal nem rendelkezőket tiltják ki. Ők csakis kerttulajdonos jelenlétében tartózkodhatnak itt.

„22-dik A' Szomszédoknak károkat okozó mezsgyék körüli fák.”

A mezsgye mellett, avagy annak közelében ültetett fák zavarhatják a kerttulajdonosokat. Szokás volt a két kertet elválasztó mezsgye végén a gerággyánál,

annak közepén közös akarattal ültetett fával megjelölni a határokat. Ez a fa volt a mindenkori mezsgye vonala, így kevesebb vita alakulhatott ki és mindig pontosan lehetett tudni szántás után a pontos határvonalat.

„23-k Más mezsgyén való járás.”

A más mezsgyéjén való járást azért tilalmazták, mert akkor már nem a maga kertjében járt a gazda, hanem a másikéban, ami alkalmat adhatott tiltott dolgok véghezvitelére.

„24-k Méheknek kertben való tartása.”

A tavaszi és nyári időkben a méheknek általában kiváló életlehetőséget biztosító kertekben azért tilalmazták az egyébként fontos rovarok tartását, mert veszélyesek lehettek emberre, állatra egyaránt.

„25-k Kertgazdától Czitálandó, belső 's külső szófogadatlan Gazdák ha meg nem jelennek.”

Ha valamilyen kártétel történt a gazdák között, vagy vitás ügy támadt köztük a kerttel kapcsolatban, ezt a mindenkori kertgazda igyekezett elsimítani, igazságot tenni. Ehhez azonban szükséges volt mindkét peres fél jelenléte. Ezért kellett kötelezően megjelenni a kertgazda előtt.

„26-k Vasárnapokon való járás a' Szőlős Kertben.”

A tilalmas napokon nem végezhettek munkát a kertben. Ekkor a csősz ki sem nyitotta a kaput.

„27-k Ásót, kapát, fejszét, metszőkést, korsót, a' Kertből ha el viszen.”

A mindennapi munkaeszközök elorzásának tiltása.

„28-k A' kerülők eránt pedig, a' régi módszerént való fizetés fent tartozik.”

A kertcsősz, avagy kerülő bérének megállapítása.

„29-k Ha a' Gazda a' Kerülőknek vigyáztatlanságok miatt kárt vall kívánhatja a' kerülőn a kárt.”

A kerülő felelősségének megállapítása esetén a kárvallott jóvátételt kaphatott az elveszett vagyontárgy értékének megfelelően.

„30-or A' ki szőlőföldet bírák és Kert Gazdák híre nélkül el ad vagy veszen.”

Az ingatlan értékesítést vagy vételt be kellett jelenteni a kertgazdáknak, akik ezt bevezették a kertkönyvbe. Ezzel vált hivatalossá az adásvétel.

„31-k A' ki szőlő földet bizonyos áron veszen Kert Gazdák Diurnuma 40 X.”

Az átruházással járó fáradságért a kertgazdák bizonyos összeget kaptak fizetségül.

„32-k Valamely Gazda földjének igazítására, vagy valamely kárnak becsüллésére a' kert Gazdákat kívánja 40 X fog lenni a' diurnuma.”

A kertgazdák feladatkörébe tartozott a kárbecslés és a földmérés is. Ezért szintén kaptak némi honoráriumot.

„33-k Puszta és Parlag fõdeknek sok esztendõktõl fogva való tartása, mivel a' Szomszédoknak szokott kárt okozni.”

A műveletlen földterületeket nem engedélyezték éveken át, hiszen az elsza-
porodó gyomok a szomszédos kerteket is veszélyeztették.

„A' Kert Gazdák pedig 1 forintnál feljebb, ne büntessenek, ha azon kívül nagyobb a kár, vagy a Bíráknak tartoznak hírt adni.”

A kertgazdák hatáskörének is meg voltak a maga korlátai. A nagyobb kárese-
teket már nem bírálhatták el a vitás felek között, ekkor a helyi hatósághoz, a bíróhoz kellett fordulniuk.

A Görbe Kert harmadik és negyedik Düllõbeli gazdaság meg bízásából, az 1873-k évben kezdett, s' az újabb idõkig folytatott Kert Könyv szerént kiirtta Karczag April hó 28án 1873.

*Tüdõss Mihály.*⁶²

A legfontosabb, ma is megszívlelendõ, és alkalmazandó tanúság, hogy e tör-
vények megszegõit megbüntették. Volt következménye a tetteknek. Különös
figyelmet és nagy hangsúlyt fordítottak a magántulajdon védelmére. Már a leg-
apróbb, legkisebb lopást is büntették. Nem engedték meg, hogy bárki is a leg-
csekélyebb mértékben megkárosítson valakit.

A hátsó szennylapon a következõ adatokat olvashatjuk:

*„1885 be jön a filekszora a Kertünknek 3-dik 4ik Düllõbe, véglegesen
kipúsztuлт 1889 be.*

⁶² GYINMNA 3251. 128–130.

1895 dik Évi Május elején állítottuk fel a kút ágast és kút-Gémet újból, kölcség egy fél liter rum 50X. egyéb semmi

F Kovács János kerti kerülőnk idejébe és a kerti gondnok keze alatt. M I.

1896. Június 18-dikán kentünk be a kaput hárman a kerülő, Feleségével és a Kerti gondnok – az egy f. negyven kr. fel ment festékre, szegre, deszkára, reperációra, kapúhoz és a kúthoz.

1904 tavaszán Reperáltuk a kaput Három új culáp al és a kis kaput újból 32 korona és (lehúzgálva, olvashatatlan) Xr. 80 Xr.

1907 Július hóba Készült a kút a hátulya részén a Kertnek félől bel világgal és 7 öl mélységgel, és 4. öl fúrással magyar István idejébe 1907. nyarán

Nagy kaput csináltattunk újonann 1933. évben ⁶³

Ide a fontosabb és jelentősebb eseményeket, a kerthez tartozó építmények elkészítését, javítását jegyezték fel. Azonban ebből azt is megtudhatjuk, hogy a filoxéra vész 1889-ben pusztította ki a szőlőt. Valószínűleg az összes karcagi kertből is ekkor veszett ki a növény, amely egyúttal a borkultúra végét is jelentette. Később már nem telepítettek olyan nagy arányban szőlőt a várost övező kertekbe, átvette helyét a gyümölcs és a kerti vetemény, később a takarmánynövények. Nagyobb szőlőskerteket a városon kívül telepítettek a 20. század első harmadában. Híres szőlője volt az Érmellékről visszatelepült Szücs Gábornak a Botonás és a Keservesi út között. A maga termelte bort a környező tanyavilágnak mérte ki, de a városban is volt borkereskedése. Ma már csak néhány elvadult fa emlékeztet a hajdani szőlős és gyümölcsös kertre. ⁶⁴

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy a kertkönyvek a kertgazdaságok mindennapi életét tükrözik. Egyrészt nyilvántartási rendszerként működnek: rögzítik a birtokosokat, az időközben bekövetkezett változásokat, így napi szinten követhető a tulajdonos, a gazdák száma, földterületük nagysága, azok elhelyezkedése. A változások bejegyzésével egyfajta telekkönyvként is tekinthetünk rájuk. Ezen kívül jegyzőkönyvekben rögzítik a kertgyűlések határozatait, a kertgazdák és csöszök esetleges feladatait. Ide vezetik be a kertközség pénzügyi mozgásait, a bevételt és a kiadásokat. Ebben találjuk meg a kert törvényeit is, amelyek a 18. század folyamán keletkeztek és apróbb módosításokkal egészen a 20. század első feléig érvényben voltak. Itt kiemelt szerepe van a magántulajdon védelmének, de a legapróbb részletességgel kiterjed a kertközség várható problémáira. Végül említendők azok a bejegyzések, amelyek a kertközség életében valamilyen oknál fogva jelentősek voltak.

⁶³ GYINMNA 3251. 249.

⁶⁴ Szücs István szóbeli közlése. A karcagi kertközösségekhez L: PETERCSÁK Tivadar 1995.

IRODALOM*Rövidítés*

- GYINMNA: Györffy István Nagykun Múzeum Néprajzi Adattára
- BALLAI Károly (szerk.)
1943 A magyar vendéglátóipar története I. Budapest
- BENEDEK Gyula
1974 A Nagy- és a Kiskunság 1577-ben. Jászkunság. XX. 146–156.
- BÉL Mátyás
1975 A kunok és jászok avagy filiszteusok kerületei. In: Bács-Kiskun megye múltjából I. szerk.: Iványosi Szabó Gábor 7–51. Kecskemét
- BOTKA János
1987 A Nagy- és a Kiskunság az egri vár 1577/79. évi összeírásában. Zounuk II. 205–252.
- CSEH Géza
1995 A Jászkunság és Külső Szolnok megye leírása. (1782–1785) Szolnok
2004 Kayau lovagrendi landkomtur 1714. évi jelentése a Jászkunságról. Zounuk XIX. 263–279. Szolnok
- CSOKONAI VITÉZ Mihály
1973 Minden munkája. I–II. Budapest
- DEMJÉN Lajosné – FŐZŐ Mária
1999 Zártkerti gazdálkodás Karcagon. Kézirat.
- ÉGETŐ Melinda
1993 Az alföldi paraszti szőlőművelés és borkészítés története a középkortól a múlt század közepéig. Budapest
- FÉNYES Elek
1836–1840 Magyar Országának s a hozzákapcsolt tartományoknak mostani állapota statisztikai és geographiai tekintetben. I–IV. Pest
- GYÁRFÁS István
1885 A Jász-kúnok története. Budapest
- KISS József
1979 A Jászkun Kerület parasztsága a Német Lovagrend földesúri hatósága idején. Budapest
1992 A Pesti Invalidus Ház Jászkunsági földesurasága. 1731–1745. Budapest
- OLÁH Miklós
1982 Hungária. In: Janus Pannonius. Magyarországi humanisták. 1044–1097. Budapest
- OROSZI Sándor
1990 Adatok a nagykunsági szőlőbirtoklás 18. századi történetéhez. (Karcag, Kisújszállás, Túrkeve) Zounuk VI. 307–316. Szolnok

PALÁDI-KOVÁCS Attila

1966 A boza kultúrtörténeti háttéréhez. Műveltség és Hagyomány VIII. 71–84. Debrecen

PALUGYAI Imre

1854 Jász-Kún Kerületek s Külső Szolnok Vármegye leírása. Pest

PETERCSÁK Tivadar

1995 A karcagi kertközösségek. In: Tanulmányok és közlemények. szerk: Ujvári Zoltán 287–291. Debrecen–Szolnok

S. PÜSKI Anna

1982 Kátai Gábor krónikás könyve. In: Néprajzi tanulmányok. szerk.: Balassa Iván – Ujváry Zoltán 539–550. Debrecen

SZATHMÁRY László

1932 A kunok itala a bóza. Magyar Szesztermelő 5. sz. 39–40.

SUGÁR István

1977 Az egri vár 1594-95. évi számadása. Archivum V. 5–48. Eger

SZÁLLÁSI Árpád

2001 Kátai Gábor In: Karcag a magyar művelődés történetében. Szerk.: Péter László 69–89. Karcag

TAGÁN, Galimdzsán

1928 A baskirok erjesztett italai. Néprajzi Értesítő XX. 113–118.

TÓTH János

1976 A jászkunság helyzete a 18. sz. végén. Bedekovich Lőrinc kéziratos könyve. Jászberény

VÁLYI András

1799 Magyar Országnak leírása. Buda

ZOLTAY Lajos

1905 Debrecen a török uralom végén. Budapest

1936 Ismeretlen részletek Debrecen múltjából. Debrecen